

A pedagógusképző főiskolai könyvtárak a felsőoktatási könyvtárak működéséről szóló* útmutató tükrében

Tóth Gyula-Tóthné Király Katalin

Az 1970-es évek első felében közzétett szakmai *irányelvek*¹, majd a megújított változatnak számító és az 1980-as évek közepén kiadott *útmutatók*² - a jogszabályokkal szemben - a könyvtárpolitikai irányításban új eszköznek számítottak. A szinte mindent központilag előíró korábbi jogszabályi gyakorlattal szemben, ezek a helyi körülményekkel és lehetőségekkel jobban számoló, diszkrétebb eszközök, amelyek a decentralizálás irányába mutatnak, az öntevékenységre építenek, s a fenntartói gondoskodás, valamint a szakmai felelősség fokozását célozzák. A jogszabályoktól eltérően, illetve azokon túlmenő árnyaltsággal, korszerűbb könyvtárfilozófiára építve egyszerre tárnak viszonyítási alapot az érdekeltek elé (amelyből - mint tükörből - ki-ki kiolvashatja saját helyzetét, előrehaladásának irányát, feltételeit, tennivalóit), rendszerben gondolkodásra inspirálnak, modellt vázolnak fel. Ugyanakkor utólag az is megállapítható, hogy az 1970-es évek elején a parancsszerű előírásokhoz szokott könyvtárosokat nemritkán sokkolta a hirtelen jött önállóság és felelősség (talán a szellemi előkészítés is hiányos volt?!); továbbá nem hártották el érvényesülésük elől kellő gondossággal a jogszabályi akadályokat.

Az irányelvek és útmutatók szerkesztői - noha igyekeztek megteremteni a fejlettebb könyvtárüggyel rendelkező országok, illetve az IFLA normatívák, valamint a hazai helyzet és lehetőségek összhangját, mégis - részben optimistának? talán voluntaristának? bizonyultak. Bár számos területen e dokumentumok eredményessége, hatása is bizonyítható, az 1980-as évek elerőtlenedő fenntartói viszonyai között azonban mind kisebb hatásfokkal érvényesülhettek. Ez a könyvtárpolitikai eszköz, műfaj mégsem pusztán az előző rendszerhez köthető. Változó világunkban, a rendszerváltás után is szükség lesz ilyen, vagy hasonló dokumentumokra. Éppen ezért ezeket nem elvetni, sokkal inkább elemezni, mérlegelni, a tapasztalatokat összegezni érdemes, kívánatos, sőt talán hasznos is.

Mi most csak az egyik, a címben jelzett útmutatót vizsgáljuk a rendelkezésünkre álló adatok alapján és csak a pedagógusképző főiskolai könyvtárakra vonatkoztatva, egy tárcaszintű kutatás részeként.³ E munka keretében tettünk kísérletet a Főiskolai Könyvtárvezetők Tanácsa (FKT) Pedagógusképző Tagozatához tartozó 22 könyvtár helyzetének felmérésére.⁴ Az adatok az 1984/85-ös tanévre, illetve 1984. december 31-re mint kiindulási pontra, továbbá az 1989/90-es tanévre, illetve 1989. december 31-i állapotra vonatkoznak, de rendelkezünk egy OKT előterjesztés révén⁵ 1983-as adatokkal is.

Ez utóbbi OKT anyagnak egyik fontos megállapítása, hogy a korábbi, 1975-ben készült irányelvek igen jó hatásúak voltak e könyvtár csoportszámára. Az iskolai/tanulmányi funkció mellé ekkoriban zárkózott fel a szakkönyvtári, továbbá a közművelődési és gyakorló iskolai funkció. Másfelől a korlátozott nyilvánosságot az ésszerű nyitás irányába inspirálták, mindez sokat oldott az antarktikus szemléleten mind a könyvtári környezet, mind pedig a könyvtáron belül előtérbe került rendszerben való gondolkodás irányában.⁵

Voltaképpen ezeket a tendenciákat fejlesztette tovább a 204/1984-es útmutató, melynek főiskolai könyvtári vonatkozásait - az FKT közreműködésével - szakmai munkabizottság készítette elő. Ez a mozzanat azért lényeges, mivel ezáltal - úgy gondoljuk - feltételezhető, hogy az érintett könyvtárak szubjektíve is azonosulni tudnak vele, eleve magukénak érzik, nem előírást látnak benne, hanem olyan munkaeszközt, vezérfonalat, melyet szakmai tevékenységükben, de a fenntartó tájékoztatása és megnyerése során egyaránt jól tudnak hasznosítani.

Általában az útmutatóról, utóéletéről

Az MM nem írta elő az útmutató nyomán intézményfejlesztési terv készítését. A józan ész azt diktálná, hogy minden könyvtár tükörbe nézett és a főiskola vezetésével közösen készített több évre szóló programot, s napi gyakorlatával a kitűzött célok irányába igyekezett menetelni. Voltaképpen az OKT a már hivatkozott Javaslatok...-ban erre inspirált, ehhez kívánt segítséget nyújtani az FKT-nak, illetve az egyes intézményeknek programot adni. Ezt figyelembe véve eléggé meglepő volt tapasztalni, hogy mostani felmérésünkkor mindössze egyetlen főiskolai könyvtár (Eger) tudott rendelkezésünkre bocsátani olyan dokumentumot, amely a könyvtári helyzet lényegi kérdéseinek teljes körű végiggondolását mutatja az útmutató tükrében. Azonban ez a fejlesztési terv 1989 augusztusában készült, ám ösztönzője nem az útmutató volt, hanem az adott aktualitást neki, hogy napirendre kerülhet a könyvtár bővítése, átszervezése.

Hasonló volt a helyzet Szombathelyen is. Amikor 1988-89-ben statikai okokból gyors intézkedésre volt szükség, a könyvtárbővítési-könyvtárépítési-telepítési tervzetben az útmutató tükrében volt lehetősége a könyvtárigazgatónak végiggondolni a funkcionális kérdéseket, továbbá az elhelyezési és létszámnormatívákra tekintettel számolhatott. Ám végül is, inkább a lehetőségek és a használók igényeinek kompromisszumos összehangolására törekedhetett. Ezen felül a főiskolák egy részében arra került sor, hogy az intézményi létszámfejlesztési tervek-igények megfogalmazásakor nem hagyták ki a könyvtárt sem. Ugyanakkor Pécsen „új” könyvtár épül 1984 előtti tervek alapján; Kaposváron bővítésre kerül sor, a könyvtári igények felmérése nélkül. Ezek után felmerül a kérdés: milyen szerepe lehet ilyen, vagy hasonló könyvtárpolitikai dokumentumnak? Vajon mennyire általános és igaz másutt is a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola könyvtárigazgatójának megjegyzése: az útmutatóban rögzítettek megvalósításának „legfőbb gátja, hogy közreadója... nem szorgalmazza, nem ellenőrzi, hogy megszívlelték-e az ajánlásokat. Ezért a főiskola vezetése a könyvtár igazgatóját, ha hangot ad az útmutatóban leírtaknak, afféle megmosolyogni való csodabogárnak tekinti.”

Az útmutató alapjául szolgáló és hivatkozott tervtanulmány kimondta - az útmutató viszont nem tette egyértelművé! -, hogy a fenntartó és a főhatóság fogódzójának szánják. Hangsúlyozta, hogy az itt leírtak nem képezhetik az eléggé eltérő helyzetben és körülmények között lévő könyvtárak fejlesztési tervét, hanem olyan 10-15 éves program, amelynek figyelembevételével az egyes intézmények kidolgozhatják könyvtáraik részletes fejlesztési tervét, működési és szolgáltatási rendszerét.⁸ Ilyenformán „műfajilag” az útmutató egyszerre szól fenntartónak és könyvtárnak; olyan modell, amelyet a fenntartó igényeivel, elvárásaival, valamint a helyi viszonyokkal ütköztetve kell egy-egy könyvtárra konkretizálni.

Az rangemelés volt a főiskolai könyvtárak számára, hogy az egyetemi könyvtárakkal közös keretben foglalkozik velük az útmutató, ugyanakkor ebből (is) fakadhat, hogy az MM-dokumentum már „karcsúsított” változat a tervtanulmányhoz képest. Ismerünk pozitív eredményű tömörítést, itt azonban a műfaji eltéréseken túli, közte elvi jelentőségű elhagyások is történtek, feltehetően a fenntartó „túlterhelésének” mérséklése érdekében. Minthogy akkor az MM egyszerre volt közvetlen gazdája és fenntartója a felsőoktatási intézményeknek, megáztatási felelőse a könyvtárügynek - már a dokumentum kibocsátása előtt egyfajta központi alku lezajlott. Feltehetően emiatt pl. a tervtanulmány még az intézményi oktatási program részének tekinti a könyvtárhasználati és szakirodalmi forrásismeretek oktatását, és elvégzését az oktatók és könyvtárosok közös feladatának. Ez az útmutatóban már egyszerűen a könyvtár, illetve (ahol van) a könyvtári tanszék közös penzumává szűkült. Biztosan nem (csak) emiatt, de tény: az azóta készült országos és intézményi oktatási programok sem „túlzottan” érzékenyek e kérdések iránt.

Másik példa: amíg az útmutató a könyvtár tevékenységét az oktatás-nevelés folyamatába kívánja - helyesen - beépíteni, és imponálóan elvárja a fenntartói „megrendelés” és tájékoztatás biztosítását, addig a tervtanulmány emellett messzebbre látóan jelzi ezeknek a könyvtáraknak a másik, a könyvtári rendszerhez való kötődését, s különösen a kutatások támogatásában, továbbá a szolgáltatások megszervezésében aláhúzza a regionális-országos-nemzetközi szolgáltatások közvetítését és adaptálását - tagadva az e könyvtárak fejlődési gyermekbetegségéből (is) fakadó, mindmáig tartó autarkiát. Az útmutató szerényen rögzíti a könyvtárvezető (távolról sem mindenütt meglévő) intézményi tanácstagságát - a tervtanulmány hangsúlyozza, hogy a könyvtár egyenrangú a többi oktatási és kutatási szervezeti egységekkel, hogy a kutatás és a könyvtár közti kapcsolat állandó és kétoldalú, hogy a könyvtárvezető részese a döntéseknek, tehát szavazati joggal rendelkező tanácsag.

A példákat nem meríthetjük itt ki, de elvi kérdésként kell megemlíteni, hogy sajnálatos módon a gyakorló iskolák könyvtárainak tárgyalása innen éppúgy kimaradt, mint az iskolai könyvtárak számára kiadott 203/1986-os útmutatóból. Ha a gyakorló iskola a felsőoktatási intézmény egyik szervezeti egysége (márpedig minden más vonatkozásban az!), akkor sajátos helyzete külön mérlegelést és tárgyalást kívánna meg, sajátos funkcionális értelmezést és normatívákat igényelne, hiszen nem pusztán egyszerű, átlagos iskolai könyvtárról van szó.

Ezek után nézzük, mit mutat az útmutató, illetve a könyvtáraktól és a könyvtárakról nyert helyzetkép egybevetése!

Az útmutató előírásai és a könyvtárak valóságos mutatói

1) Az ésszerűségnek, a gazdaságosságnak és a nemzetközi tendenciáknak is megfelelően, az útmutató az állomány, személyzet és a költségvetés szempontjából a *központosítás* mellett voksol, visszatérően és konzekvensen. Tegyük hozzá, hogy az erős központi könyvtár nemcsak könyvtárökonómiai szempontokkal indokolható, a könyvtári rendszer intézményen belüli túlzott feldarabolása ütközik és ellentmond a modern tudomány interdiszciplináris természetének is. Ezért minden decentralizálás (az ésszerűség határain belül) csak egyes szolgáltatásoknak a használóhoz való közelebbvitelét célozhatja.

A begyűjtött adatok igen heterogén képet mutatnak. Egyfelől a központosítás hiányára vall, hogy a 21 adatszolgáltató könyvtár közül 8 esetében a beszerzés nem központosított, sőt két további könyvtár (Debrecen és Jászberény) még azt is kijelenti, hogy a gyakorló iskolai könyvtár nem tartozik hozzá. A gondot - a gyakorló iskolák mellett - elsősorban a nemhagyományos dokumentumok, illetve táruk okozzák. A másik oldalról: noha a mégoly konzekvens központosítás is feltételezi az egyes szervezeti egységek kézikönyvtárát, igen feltűnő, hogy 8 helyen nincs tanszéki könyvtár, mégpedig a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolán, Győrben, Sárospatakon, Szekszárdon, Békéscsabán, Baján, Jászberényben és Kecskeméten. Kollégiumi könyvtárt viszont csak a Gyógypedagógiai Főiskolán, Szombathelyen, Egerben, Szegeden, Kaposváron, Baján és Szarvason hoztak létre, illetve Debrecenben a központi könyvtár a kollégium épületében és arra (is) tekintettel működik. Ugyanakkor a tanárképző főiskolákon összesen 12, a tanítóképzőben 3 szakrészleg (tehát a tanszéki méreteket meghaladó nagyságú szolgáltató hely) is található. Vegyes benyomást kelt a különgyűjteményekről mutatott kép: miközben dokumentumtipológiai okok, alapítványok indokolják meglétüket, néhol „furcsa” elnevezésűek is találhatóak: *helyismereti* Egerben és Nyíregyházán, *másolatoké* Gödöllőn, *fordítások* a Gyógypedagógiai Főiskolán és Hajdúböszörményben, *zárt anyag(?)* Egerben, *1945 előtti anyag* Baján, Debrecenben és Zsámbékon. Ugyanakkor több helyütt még az állományba se kerülnek be a szakdolgozatok.

Mivel igazán a konkrét helyzet konkrét elemzése alapján lehetne ítélni, itt annyit érdemes megkérdezni, vajon nem lenne-e szükséges teljes körű átgondolása a szervezetnek, és nem lenne-e szükség korszerű stratégia kidolgozására?

2) 1984-1989 között nőtt a nappali hallgatók, az oktatók és egyéb dolgozók száma a főiskolákon, ugyanakkor csökkent a levelező hallgatóké, miközben ennél nagyobb mértékben (korábbi önmagához képest ugrásszerűen) emelkedett a különböző továbbképzések résztvevőie. Összességében 11-12%-kal nagyobb a belső potenciális olvasói kör. Sajnálatosan nem értékelhetők a külső potenciális használói táborra vonatkozóan beérkezett adatok: úgy tűnik értelmezési zavarok vannak, több helyütt pedig anakronisztikusnak tűnő megkötések, paternalisztikus engedélyezési eljárások is élnek még.

A tervutasításos rendszer visszaszorulásának könyvtári következménye, hogy - szerencsére! - az útmutató nem tartalmaz olvasói-használói normatívákat. Az igénybevételre akkor is érdemes egy pillantást vetni, ha sajnálatos okból (4 könyvtár félreértette a könyvtárhasználó kifejezést és az olvasók száma helyett a látogatók számát adta meg!) csak 15-16 könyvtár adataiból következtethetünk, s a konkrét adatok helyett inkább tendenciákat lehet megfigyelni.

Itt természetesen nem az a kérdés, nőtt-e vagy sem 5 év alatt az olvasók száma (egyébként nőtt!), hanem arányuk miként alakult a potenciális olvasókéhoz képest. Az egyik megfigyelés az, hogy miközben (érthető okokból!) a nappali hallgatók szinte kivétel nélkül beiratkozott olvasók (vajon miért nem mind?! - addig a levelező hallgatók aránya alig haladja meg átlagban az 50%-ot, továbbá igen szerény mértékben nőtt, s összességében elég kevés az időközben jelentékeny volumenűvé lett intenzív továbbképzésben résztvevőké. Vajon még mindig az a könyvtárfilozófia él tovább, amely különböző okokból korlátozta a nem-nappali hallgatók főiskolai könyvtárhasználatát?!

A másik megfigyelés és igencsak figyelmeztető jelenség, hogy miközben mintegy 25%-kal nőtt összességében az oktatók száma, a könyvtárba beiratkozottaké csökkent. Bármilyen legyen is ennek az oka, de ha a könyvtár szolgáltatóképességének csökkenését vagy alkalmatlanságát takarná, úgy nagyon rossz lenne; ha viszont a pedagógusok nélkülözni tudják a könyvtár használatát - úgy még inkább!

Intézmények	Egy olvasóra jutó állomány (kötet)		Egy olvasóra jutó gyarapodás (kötet)	
	1984	1989	1984	1989
Tanárképzők	54,5	61,3	3,05	2,67
Tanítóképzők	53,1	56,5	3,00	2,10
Óvóképzők	39,6	42,4	1,06	1,20

3) Ha a *gyűjteményi helyzetet* vizsgáljuk, akkor az az adat ugyancsak nem sokat mond, hogy a könyvállomány 1 375 563 kötetről 1 866 082 kötetre nőtt, a bekötött folyóiratoké 60 955-ről 77 243 kötetre. Ez természetes, bár a reciprok apasztási adatok inkább rendszertelenséget, mint céltudatos és tervszerű munkát takarnak. Az viszont már igen csak figyelemre méltó, hogy az 1984. évi összes könyvgyarapodás 72 434 volt, az 1989. évi 65 727 kötetre csökkent, holott kettővel (Békéscsaba és Zsámbék) több könyvtár gyarapít. 16 könyvtár szerzett be kevesebbet 1989-ben, mint 1984-ben. 3 nem volt értékelhető, s csak az ELTE Főiskolai Kara és a Gyógypedagógiai Főiskola könyvtárában jobb (de távolról sem jelenti, hogy jó!) ez a mutató. Talán még nem tipikus a csökkenés mértékét illetően Eger példája, mégis figyelmeztető: 1979-ben 13 032, 1980-ban 12 790, 1981-ben 11 364, 1982-ben 10 207, 1983-ban 9 236, 1984-ben 8 709 kötet volt az évi gyarapodás - 1989-ben 4 308! Az útmutató

társadalomtudományi profilú főiskolai könyvtárak esetében (a pedagógusképzők ide tartoznak) egy potenciális használóra 80-120 kötetes állományt, évi 4-6 kötetes gyarapodást tartott kívánatosnak. Mivel a külső potenciális használói kör bizonytalanul húzható meg, ezért ezeket a viszonyszámokat inkább a tényleges használókra számítottuk ki (tudván, hogy így a kép pozitív irányba torzított, vagyis a való helyzet az itt közölnél rosszabb lenne, ha az útmutató metódusát követjük!).

Az adatok egyszerre vetik fel azt a kérdést, vajon reálisak-e a normatívák, s mutatják azt is, hogy a különböző „rendfokozatú” intézményekre meggondolandó, helyes-e közös normatívák megállapítása. Pontosabban a szűkebb tudományterületeket művelő és átfogó tanító-, s még inkább az óvóképzőkben úgy tűnik: inkább az alkalmazott tudományi (szak) főiskolákéhoz közelebb álló irányszámoknak van realitásuk. A gyarapodás szegénysége és erős visszaesése nem igényel kommentárt, legfeljebb újabb érv (kellene, hogy legyen) az autarkia ellen és az összefogás mellett.

Intézmények	Az átlagosan előfizetett periodikumok száma							
	Hazai cím		Hazai példány		Külföldi cím		Külföldi példány	
	1984	1989	1984	1989	1984	1989	1984	1989
Tanárképzők	220	316	509	658	88	140	103	219
Tanítóképzők	161	180	337	291	22	20	25	22
Óvóképzők	120	114	161	144	7	6	9	7

Intézmények	Átlagos példányszám			
	Hazaiaknál		Külföldieknél	
	1984	1989	1984	1989
Tanárképzők	2,31	2,13	1,18	1,56
Tanítóképzők	1,94	1,62	1,16	1,13
Óvóképzők	1,34	1,27	1,22	1,28

Hasonlóan tanulságos a periodika-előfizetés helyzete, noha erre vonatkozólag nincs (?) normatív előírás, csakúgy mint az egyéb, nemnyomtatott dokumentumokra vonatkozóan. Vagyis az útmutatóban még erős könyvcentrikusság figyelhető meg.

Az adatok ismét önmagukért beszélnek: egyaránt mutatnak - bár csökkenő! - pazarlást és a külföldi tájékozódást illetően rendkívül szegényességet (s ha lenne rá adatunk, a könyveknél is hasonló, vagy talán még rosszabb lenne a helyzet!), hiszen még a tanárképző főiskolák esetében is mindössze 6-7 periodikum jut, ha a tanszékek számához, vagyis szaktudományra vetítjük az adatokat. Az Európához való felzárkózás igényével mérve, ez megint nem igényel kommentárt!

Kissé óvatosan kezeljük az egyéb dokumentumokra vonatkozóan kapott konkrét adatokat. Az a benyomásunk ugyanis, hogy - rendszeres adatszolgáltatási kötelezettség híján!? - az érintettek nem készültek fel a differenciálódó gyűjtemény tipológiai szempontból, analitikus és egységes mértékegységet alkalmazó nyilvántartására és az adatszolgáltatásra. Mindenesetre szembetűnő és bizonyítottan kimondható, hogy ez a fél évtized fontos időszak volt ezeknek a könyvtáraknak a multimédiálissá válása útján. Az egyéb nyomtatványok és kéziratok elég dinamikus növekedése mellett (az előbbi az 1984. évinek 146,5%-a, az utóbbi

154,7%-a), most vált e könyvtárak számottevő dokumentumtípusává a kotta, a hanglemez és hangkazetta; a videokazetta pedig több mint tizennégyszerese az öt évvel korábbinak. A jelenség persze az útmutató mellett az oktatástechnológiai változások következménye is, de mindenképpen az e tekintetben korábban bizony meglévő konzervatív „könyvtárfilozófia” oldódását jelzi. Az áttörés azonban nem általános, az egyes könyvtárak gyakorlata még igencsak eltérő: 7 könyvtár (a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai, a Bessenyei György és a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, továbbá a békéscsabai, kecskeméti és szekszárdi tanítóképző főiskolák, valamint a szarvasi óvóképző könyvtára továbbra is „nyomtatvány”-könyvtár; 8 könyvtár (ELTE, Pécs, Baja, Debrecen, Kaposvár, Sáropatak, Zsámbék és Hajdúböszörmény) könyv- és hangtár; Sopron a hagyományos dokumentumok mellett a video irányába mozdult el; ily módon csak 5 könyvtár (az egri és szombathelyi tanárképzők, illetve a győri, jászberényi és budapesti tanítóképzők) tekinthető igazán multimédiálisnak. Tehát az eredmény néhány könyvtárnak köszönhető, mások már „araszolnak” előre, míg egyharmada őrzi hagyományos „könyvtárfilozófiáját”.

4) A szolgáltatások körét elég részletesen tárgyalja az útmutató - helyesen és bizonyos értelemben a feltételekkel együtt.

Ami a *nyitvatartást* illeti, a könyvtárak különbséget tesznek kölcsönzési célból és helybenhasználat számára történő nyitvatartás között - ezen könyvtárak jellegének megfelelően az utóbbi javára, hiszen e könyvtárak „munka-könyvtár” jellegéből következően a hangsúly nem a kölcsönzésen van, bár a statisztikailag összevethető 18 könyvtár 1984-ben (kerekítve!) 456 ezer könyvet, 1989-ben pedig már 700 ezer kötet könyvet kölcsönzött, s ez 23,2 illetve 31,6 kötetet jelent olvasónként. (Vizsgálandó kérdés, hogy az emelkedés általában növekvő könyvtárhasználatot takar-e, vagy - s ami valószínűbb! - az uralkodóvá vált hallgatói hetenkénti hazautazással függ-e össze!)

Ha a normatív 10 órát vesszük alapul (ami persze a felsőoktatási könyvtárak között nemzetközi mércével ugyancsak szerény!), akkor ezt a 21 könyvtárnak csak fele teljesíti, s a Gyógypedagógiai Főiskola (napi átlag 5 óra?!), Győr (8 óra), Kaposvár (8,5 óra), Szekszárd (9 óra), Debrecen (8 óra), Békéscsaba (7,5 óra), Baja (6,5 óra), Jászberény (8 óra), Hajdúböszörmény (9 óra) és Szarvas (8 óra) nem éri el. A kialakult helyzet lehet következménye a létszámhiánynak, a nem túlzottan követelődző igénybevételnek és más okoknak is. Más oldalról ennek a nem kellő oktatói követelményrendszernek, a mérsékelt könyvtárhasználatot eltűrő, egyéni munkára kevésbé építő, távolról sem csak módszertani gyakorlatnak, a hallgatók pénteki (nem ritkán csütörtöki!) rendszeres hazautazásának lehet a következménye, hogy 1984-ben is 13 könyvtár tartott nyitva szombaton, 1989-ben pedig már csak 8.

Közismerten rosszak a könyvtárak *elhelyezési* körülményei. S noha 5 év alatt 6 helyen javultak kisebb-nagyobb mértékben a körülmények (Eger, Szombathely, Győr, Debrecen, Jászberény és Szekszárd), továbbá belátható időn belül változni fog Pécsset, Kaposváron és Budapesten a Tanítóképző Főiskolán - összességében megállapítható, hogy a normatívakon jóval aluli, lényegében toldozás-foldozás útján növekvő könyvtárakról van szó. (Sajnos ezen az sem változtat, hogy Nyíregyházán, s rövidesen Pécsset is könyvtári célra „tervezett” elhelyezésről lehet beszélni, hiszen mindkettő mind területileg, mind funkcionálisan távol van a jó minősítéstől!). Az *olvasótermi férőhelyek* számát az útmutató a lehetséges használók 10%-ában adja meg. Ezzel szemben a helyzet a következő: az olvasótermi férőhelyek száma 1984-ben 1 041, 1989 1 278 volt; vagyis a beiratkozott, tényleges olvasók számához viszonyítva egyszerre az alábbiak szerint ülhetnek le a pedagógusjelöltek és az oktatók.

	1984	1989
Tanárképzők	2,99%	3,69%
Tanítóképzők	6,48%	5,20%
Óvóképzők	4,69%	6,40%

Fontos lenne, hogy az állomány mind nagyobb hányadához szabadpolcon férjen hozzá a használó (ld. Eötvös Kollégium pozitív tapasztalatai évtizedek óta!). A helyzet az, hogy a nullától (!) a 100%-ig terjedően, igen erősen szóródik a könyvtárak helyzete.

Ami a *technikai felszereltséget* illeti, 1989-re vonatkoztatva a következő helyzetkép rajzolható:

- *gyorsmásolóra* szinte valamennyien ebben az 5 évben tettek szert, a felmért könyvtárak összesen 18 géppel rendelkeznek, vagyis néhol több is van, hiszen emellett nincs Nyíregyházán, Sárospatakon, Szekszárdon, Békéscsabán, Baján és mindhárom óvóképzőben; ugyanakkor az igényt mi sem jelzi jobban, mint az, hogy 11 633-ról 211 868-ra nőtt az A/4-es mérettel számolva a másolatok száma;
- *mikrofilmolvasó* készülék összesen 22 található, de nincs Sárospataknak, Békéscsabának és Sopronnak;
- megkezdődött a *személyi és mikroszámítógépek* „beáramlása”, összesen 17 db volt 1989 végén, de nincs a Gyógypedagógiai Főiskolán, Szegeden, Sárospatakon, Szekszárdon, Baján, Zsámbékon és mindhárom óvóképzőben;
- legalább a főiskola *telexét* használhatja 13 könyvtár, de ezzel sem élhet a Gyógypedagógiai Főiskola, a Budapesti Tanítóképző, Győr, Szekszárd, Baja, Zsámbék, Hajdúböszörmény és Szarvas főiskolai könyvtára; (*telexot* még sehol sem jelezhettek, de néhány tanárképző főiskola a közeljövőben hozzájut -vagy ennek az írásnak a megjelenésére már hozzá is jutott! -, így úgy látszik célszerűnek, hogy a könyvtárak ezen az úton éljenek a lehetőséggel!)

Összességében tehát - összhangban az útmutató szellemével - a technikai felszerelés helyzete sokat javult, ám néhány könyvtár helyzete aggasztóan rossz továbbra is.

Végezetül érinteni kell a *személyi ellátottságot*. Ezt az útmutató az egész könyvtárra vetítve úgy állapította meg, hogy minden 100 potenciális olvasóra jusson egy könyvtáros: eszerint 1984-ben 15 könyvtárban 196, 16 könyvtárban 221 könyvtárosnak kellett volna lennie, a valóságban 103, illetve 132 fő volt.

Szakterületekre bontva 1000 új kötet után 1 feldolgozó könyvtárost írt elő, 500 olvasó után 3 szakképzett + 1 technikai segéderőt számolt. 1984-ben 72 feldolgozó helyett a valóságban 37 volt, 1989-ben az állománygyarapodás 66 főt indokolt volna, ehelyett 51 dolgozott. A korábbi 15-16 könyvtárat figyelembevéve, az olvasószolgálatban az olvasói létszám alapján az útmutató 1984-ben 177 főt írt volna elő - összesen sem volt ennyi könyvtáros. Ma már úgy tűnik, ezek a normatívák részben illuzórikusak voltak, túlzottan csak a könyvekkel számoltak, s nem a produktum, hanem a vélt feladatok felől közelítettek.

Végül a normatívák szóltak a szakképzettségi arányokról is: itt a szükségesnek tartott 35-40%-nyi felsőfokú végzettségű helyett 1984-ben 54,7, 1989-ben 61,1 % rendelkezett ezzel; míg a szükségesnek tartott 40-45% helyett 23, illetve 34,6% volt középfokú végzettségű. Ezek a „túl” jónak nevezhető arányok viszont a nagyon sok kis létszámú könyvtárnak „köszönhetőek”, s itt az igények „fölfelé torzítanak”. Létszám szempontjából csak Eger, Nyíregyháza, Pécs és Szombathely viszonylag „nagy” könyvtár, a többi 3-11 fővel rendelkezik, s ez nemhogy egészséges munkamegosztást nem tesz lehetővé végzettség

szerint, hanem néhol még a munkaköri elkülönítést is nélkülözi, s csoportszervezet csak 5 könyvtárban jött létre.

Végül néhány tanulság

Az útmutatót a felsőoktatásért, illetve a könyvtárügyért felelős két MM főosztályvezető írta alá. Ily módon mind a fenntartók, mind a könyvtárosok számára „nyomatékosított” elméleti modellnek tekinthető.

Ez az elméleti modellalkotás túlzottan a klasszikus könyvtártan szabályainak megfelelően, az állomány-feltárás-szolgáltatások-személyzeti/szervezeti kérdések-tárgyi és elhelyezési feltételek sorrendet alkalmazta. A korszerű megközelítés a kimeneti (szolgáltatási) oldalról vezetné le a bemenettel és a két pólus közti tevékenységgel kapcsolatos követelményeket és irányszámokat. Természetesen ez nem egyszerűen sorrendi kérdés, hanem igencsak eltérő „könyvtárfilozófiát” takar.

A kimeneti oldallal függenek össze a funkcionális kérdések is. Ebben a vonatkozásban még a tervtanulmány viszonylag részletező, az útmutató már alig valamit tesz hozzá a korábban már elkészült törvényerejű rendeletehöz, illetve az 5/1978-as KM. rendeletehöz. Nem az a baj, hogy még érvényes jogszabályokkal nem szegül szembe az útmutató, hanem az a baj, hogy ebből a szempontból nem elég árnyalt, és főleg nem elég dinamikus modellt rajzol fel. Hosszabb távra szól, annak a végpontját, mint állóképet rajzolja fel, s nem mozgásában és bonyolult összefüggésrendszerében. (Az egész funkcionális problémakör külön tanulmányt igényelne!)

Nem kétséges, hogy a távlati tervezésnél, modellalkotásnál a fejlettebb, modernebb országok példáját célszerű szem előtt tartani. Jelen esetben sokszor a korszerűbb, modernebb könyvtár-és felsőoktatásfilozófiát valló és gyakorló országokra méretezték, s emiatt jónéhány könyvtártól túl sokat várt el az útmutató - s ez, adott könyvtárak esetében, inkább bénítólag, mint serkentőleg hathatott. Talán részben ezzel is magyarázható ennek a dokumentumnak a korábban már jelzett visszhangtalansága. Persze feltehető az a kérdés is, hogy vajon végbementek-e azok a várt változások a főiskolai oktató-nevelő-tudományos tevékenységben, amelyek kikényszeríthették volna a könyvtár helyzetének és tevékenységének átgondolását az intézményvezetés és a könyvtárosok részéről? S ha erre az a válasz, hogy csak (kis) részben, vajon a könyvtárosi figyelem érzékelte-e ezt a kevesebbet is?

A kérdésekre aligha adhatók kielégítő válaszok, már csak azért sem, mivel újra fel kell tenni a kérdést, milyen célt/célokat szolgált az útmutató: a fenntartás meggyőzése eszközének szánták-e, vagy a könyvtárosok számára útmutatásnak, inspirációs eszköznek? Mindenesetre hiányzik belőle, hogy az az intézmény, amely a dokumentumban megfogalmazottakért a helyi eszközöket mozgósítva erőfeszítéseket tesz, az a közrebocsátóktól (államtól) ilyen és ilyen támogatást várhat. Talán túl erős a fogalmazás, de ebben a formában az útmutató jellegéből következően senkit sem kötelezhet, ugyanakkor eszközök hiányában, inspiráló erőt nélkülözve: ráolvasás jellegű. Sem teljesítése, sem figyelmen kívül hagyása nem jár semmiféle következménnyel. Jó, hogy megjelent, közlönyben közzétéve jogszabály-jellegű, valójában azonban szakolvasmány hatású.

Pedig a téma újból aktuális. Újlag is sok szó esik a felsőoktatás fejlesztéséről (újban szinte sorskérdéssé minősítve, az elmúlt évtizedek mulasztásainak pótlására és a nemzetközi felzárkózás miatt), csak arról nem esik szó, hogy mindez üres fecsegés a felsőoktatási könyvtárak fejlesztési tervének elkészítése, majd végrehajtása nélkül. Ha e könyvtárak gyorsított ütemben nem lesznek képesek az információs központ szerepének betöltésére, ha nem kapcsolódnak be a regionális-országos-nemzetközi rendszerekbe - miként helyesen az útmutató is megjelölte - legalább felhasználóként, közvetítőként, ha nem kapcsolódhatnak az

információs infrastruktúra fejlesztési programokhoz -akkor maga a felsőoktatási intézmény sem lesz képes megfelelni a joggal elvárt követelményeknek.

A másik oldalról, a könyvtárügy oldaláról nézve, ugyancsak létkérdés a felsőoktatási könyvtárak helyzete; megújult könyvtári rendszerben vissza kell kapniuk (főleg az egyetemi könyvtáraknak, de a főiskolaiaknak is) azt a szerepet, amiről az 1950-es évek elején elfeledkeztek (illetve amit a felsőoktatás és a tudomány merev elkülönítése is lehetővé tett): a felsőoktatási intézmények a tudomány, könyvtáraik a könyvtári rendszer alapvető bázisai.**

Jegyzetek

1. Szakmai irányelvek a tanácsai közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez (1972); Alapelvek és követelmények a szakszervezeti könyvtárak távlati tervezéséhez (1971); Irányelvek a 18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására (1971); Irányelvek a főiskolai könyvtárak fejlesztésére (1975). Az első három megtalálható A közművelődési könyvtári ellátás. Irányelvek a távlati tervezéshez. Bp. 1973. c. OSZK-KMK kiadványban; az utóbbi A kulturális igazgatás kézikönyve. Bp. 1977. 118-133. lapjain. Az említetteken kívül az MM irányelveket bocsátott ki a kis települések kulturális ellátásának továbbfejlesztésére; vagy idesorolhatjuk még a KMK szakmai javaslatát a kórházak (betegek) könyvtári ellátásának megszervezésére.
2. A művelődési miniszter 211/1984. (Műv. K. 23.) MM. számú útmutatója a lakóhelyi közművelődési könyvtári ellátás távlati fejlesztéséhez; A szakszervezeti közművelődési könyvtárak tartalmi fejlődésének alapelvei, szervezeti és működési rendszere + A szakszervezeti könyvtárak egyes típusainak feladatai és működési feltételei (normatívái); A művelődési miniszter 203/1986. (Műv. K. 24.) MM. számú útmutatója az iskolai könyvtárak fejlesztéséhez; 204/1984. (Műv. K. 14.) MM. sz. útmutató a felsőoktatási könyvtárak működtetéséhez. Az MM-dokumentumok a megfelelő Művelődési Közlöny-számban, a szakszervezeti dokumentumok a Könyvtáros, 1982. 3. számának mellékleteként olvashatók.
3. A pedagógusképző főiskolák könyvtári modellje és együttműködése címmel, az MM által 105/1987. sz. alatt regisztrált kutatás a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Könyvtára és Könyvtári Tanszéke közös vállalkozása, melyben a többi főiskolai könyvtár számos munkatársa működött közre helyzetanulmányok elkészítésével.
4. ELTE Tanárképző Főiskolai Kara (Bp.), Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Kara (Pécs); Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola (Bp.), Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola (Szombathely), Bessenyei György Tanárképző Főiskola (Nyíregyháza), Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola (Eger), Juhász Gyula Tanárképző Főiskola (Szeged), Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola (Győr), Budapesti Tanítóképző Főiskola, Comenius Tanítóképző Főiskola (Sárospatak), Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola (Kaposvár), Illyés Gyula Tanítóképző Főiskola (Szekszárd), Debreceni Tanítóképző Főiskola, az előbbi kihelyezett tagozataként Békéscsabai Tanítóképző Főiskola, továbbá Eötvös József Tanítóképző Főiskola (Baja), Vitéz János Tanítóképző Főiskola (Esztergom) és Zsámbéki Tanítóképző Főiskola; végül a Soproni, Hajdúböszörményi és Szarvasi Óvóképző Intézet könyvtára. Sajnos Esztergom nem küldött adatokat, így az eredmények 21 központi könyvtárról szólnak; illetve meg kell jegyezni, hogy a szegedi főiskolai könyvtárnak néhány fős központja van, de igazában az egyes szervezeti egységek szolgálatnak, emiatt egyes adatokat nem tudott közölni; végül Békéscsaba 1984-ben még nem létezett, Zsámbék pedig akkorról nem tudott adatokat közölni. A felmérést az is indokolta, hogy ezek a könyvtárak rendszeres adatszolgáltatásra nem kötelezettek.

5. A tanár- és tanítóképző főiskolák, óvóképző intézetek könyvtárainak helyzete. Gépirat. 1984. május 23. 12 p. + 5 táblázat. Ld. még Tóth Gyula: Könyvtárak a pedagógusképzés szolgálatában. = Könyvtáros, 1985. 3. sz. 128-133. p.; Uő.: Tények és adatok a pedagógusképző főiskolák könyvtárainról. = Könyvtári Figyelő, 1985. 1. sz. 28-30. p.; Uő.: Javaslatok a tanár- és tanítóképző főiskolák, óvóképző intézetek könyvtárainak fejlesztésére. Kiad. az OSZK-KMK. Bp. 1985. 16 p. Az előbbiekre is épített, de szélesebb általánosításra vállalkozott Futala Tibor: A főiskolai könyvtárak és a szakkönyvtári funkciók. = Könyvtári Figyelő, 1985 6. sz. 603-611. p.
6. Bővebben ld. az előző pontban hivatkozott írásokat.
7. Bilincsi Lajos: Szakmai irányelvek a főiskolai könyvtárak fejlesztéséhez. Tervezet. = Könyvtári Figyelő, 1982. 4. sz. 341-357. p.
8. Im. 341. p.

*204/1984.(Műv.K.14.)MM. számú útmutató a felsőoktatási könyvtárak működtetéséhez

**A kézirat 1990. júliusában érkezett a szerkesztőségbe.